

ЗВ'ЯЗОК ЧАСІВ: СТОРІНКИ ІСТОРІЇ

УДК 340.1

Н. Долматова,кандидат юридичних наук,
доцент кафедри теорії та історії держави і права
Міжнародного гуманітарного університету**ОСОБЛИВОСТІ ВСТАНОВЛЕННЯ
ПРОТЕКТОРАТУ КРОМВЕЛЯ Й ПОЯВА
«ЗНАРЯДДА УПРАВЛІННЯ» 1653 Р. В АНГЛІЇ**

Тема протекторату Кромвеля в Англії (1653–1658 рр.) вивчається на стику відразу декількох взаємозалежних дисциплін. Для сучасного стану науки характерний перехід до глобального розгляду проблем тематики протекторату Кромвеля в Англії (1653–1658) як форми військової диктатури. Подальшу увагу до питання про проблему протекторату Кромвеля в Англії як форми військової диктатури необхідно приділяти з метою більш глибокого й обґрунтованого рішення актуальних проблем тематики даного дослідження.

Актуальність роботи обумовлена, з одного боку, більшим інтересом до теми протекторату Кромвеля в Англії (1653–1658), а також до «Знаряддя управління 1653 р.» в сучасній науці, з іншого боку, її недостатньою розробленістю. Розгляд питань, пов'язаних з даною тематикою, носить як теоретичну, так і практичну значимість.

Також актуальність дослідження обумовлена тим, що, з однієї сторони, постать Олівера Кромвеля як полководця та політичного діяча досліджена не досить повно. Це пояснюється неясністю та суперечливістю численних історичних відомостей про його особу. Другим аспектом актуальності вивчення обраної теми є надзвичайна цікавість дослідження історичної постаті Олівера Кромвеля, оскільки, будучи

політиком і полководцем світового масштабу, він зумів розпізнати тенденції розвитку англійського суспільства та спрямувати їх в русло розвитку та формування такої моделі демократії, яка й нині існує в Великобританії, та якою захоплюється решта світу. Фактично талант Олівера Кромвеля полягав у тому, що він передбачив розвиток демократії в Англії і заклав її міцний фундамент.

Питанням дослідження присвячена безліч робіт. В основному матеріал, викладений у навчальній літературі, носить загальний характер, а в численних монографіях з даної тематики розглянуті більш вузькі питання проблеми здійснення протекторату Кромвеля в Англії (1653–1658), а також так званого «Знаряддя управління 1653 р.». Однак потрібно враховувати сучасні умови під час дослідження проблематики позначеної теми.

Висока значимість і недостатня практична розробленість проблеми протекторату Кромвеля в Англії визначають безсумнівну новизну даного дослідження.

Мета статті полягає в тому, щоб висвітлити протекторат Кромвеля та «Знаряддя управління» 1653 р.» в Англії.

Страта Карла I означала, що індепенденти відмовилися від монархії й пішли на встановлення такого держав-

ного устрою, що прийнято називати республікою (державою загального добра – Commonwealth). Палата общин проголосила себе вищою владою у країні. Були прийняті закони про знищення палати лордів і знищення королівського звання. Головну роль у керуванні в період інdependentської республіки (1649–1653) відіграла Державна рада, що володіла ознаками виконавчого органу влади. 19 травня 1649 року нова держава була проголошена офіційно.

У грудні ж 1653 р. Кромвель був проголошений лордом-протектором Англії, Шотландії та Ірландії, і в країні прийнята нова конституція «Знаряддя управління» [2, с. 184]. Згідно з нею вищу довічну владу отримував Кромвель; парламент з 400 чоловік обирався терміном на три роки; виборчий ценз був високим: 200 фунтів стерлінгів. Протектор командував збройними силами, видав зовнішню політику, мав право вето. Протекторат став по суті військовою диктатурою [10, с. 21].

Конституція 1653 року, на думку її укладачів, містила в собі три принципи управління державою: монархічний (одноособний протекторат), аристократичний (довічна Рада), демократичний (виборчий парламент).

Автори Конституції – вищий склад офіцерів армії – старанно відводили різні підозри у встановленні військової диктатури. Перші кроки протектора були направлені до цієї ж цілі – під зовнішніми конституційними формами була прикрита диктатура військового керівництва. Разом з тим, «Знаряддя управління» свідчило про недовіру вождів армії до обраної палати общин.

За Конституцією, кожний наступний парламент міг скликатися не раніше ніж через три роки з часу розпуску попереднього. Сесія мала тривати не більше п'яти місяців. В одній зі статей Конституції було зазначено, що шерифи і мери після виборів до парламенту мають пред'явити список обраних з підписами як самих обраних, так і виборців, в якому обов'язково має бути

записано, що обрані представники не будуть мати права змінювати систему управління. Влада лорда-протектора була обмеженою парламентом, а в період між його сесіями – Державною Радою. Діяльність трьох верховних органів – протектора, парламенту і Ради – не була конкретно визначеною [10, с. 21].

Виборчий ценз у 200 фунтів стерлінгів сприяв тому, що в першому парламенті Кромвеля були лише представники дворян, які ставилися досить критично до будь-яких радикальних ідей. Разом з тим, результати виборів 1654 року були не досить позитивними і для протектора. Але позитивним було те, що в парламенті з'явилася невелика група людей, головним чином офіцерів армії, які підтримували протектора, але й багато було обрано противників протекторату і, зокрема, протектора – цю групу людей становили пресвітеріани.

У 1654 році під час відкриття парламенту у своїй промові Кромвель звинувачував левелерів у бажанні розрушити власність і створити рівність між усіма людьми. Кромвель вважав, що основою англійської нації протягом століть була знатна людина, дворянин. Урівнюючи принципи знищують дійсність нації. Кромвель закликів депутатів парламенту до співпраці на тій основі, що його влада являється єдиною системою спасіння від анархії [9, с. 17]. Блок республіканців, який підтримували пресвітеріани, виступав за суверенітет парламенту, а протектора знижував до ролі лише виконувача волі парламенту.

Діяльність усіх актів, які були видані Кромвелем до скликання парламенту, були призупинені, а самі акти передані до парламентського комітету для перегляду [2, с. 184]. Саме тепер Кромвель вирішив дати парламенту перший бій, хоча з початку його відкриття пройшло близько двох тижнів. Вхід до палати парламенту був закритим, а депутатів було направлено до лорда-протектора для важливої розмови. Кромвель досить грубо заявив депутатам, що вони не мають права обговорювати основні по-

ложення нової Конституції. Члени парламенту повинні були визнати в якості основного принципу протекторату одноосібність правління довічного глави держави разом з обраним раз в три роки парламентом і принести присягу на вірність існуючому устрою [9, с. 17]. Лише після прийняття цих вимог депутатам було дозволено з'явитися в залі засідання парламенту. Можна сказати, що це була також свого роду «чистка» [1, с. 14] парламенту від тих, хто не хотів визнати диктатуру Кромвеля. Частина депутатів, яка відмовилася дати потрібне письмове зобов'язання, залишила парламент. Все це свідчить про наявність у парламенті серйозної опозиції режиму протекторату.

В парламенті розгорілися суперечки, які стосувалися, в першу чергу, питання про контроль військовими силами. Згідно з пунктом Конституції, який не підлягав перегляду, ні протекторат, ні парламент не мали абсолютного контролю над військовими силами. Контроль мав здійснюватися лордом-протектором разом з парламентом. Парламент хотів внести в цей пункт обмеження, згідно з яким спільний контроль протектора і парламенту над військовими силами країни мав встановлюватися лише під час життя лорда-протектора. З цього питання в парламенті розгорілися суперечки. Погляди Кромвеля і членів парламенту розійшлися у вирішенні питання: чи буде Англія й далі продовжувати керуватися принципами військової диктатури? Це питання призвело до розриву протекторату з парламентом і розпуску останнього. Парламент вимагав скорочення армії з 57 тисяч чоловік до 30 тисяч і не забезпечував потрібним фінансуванням армію. 22 січня 1655 року Кромвель розпустив парламент, заявивши, що суперечки в парламенті викликають невдоволення у країні [1, с. 14].

Настав період безпарламентського правління, який тривав 20 місяців, коли країною управляв лорд-протектор разом з Державною Радою [5, с. 29]. Політичний устрій Англії

набув яскраво виявлену форму військової диктатури.

За часів Олівера Кромвеля командування армією міцно зберігало своє високе повноваження у країні, не дозволяючи навіть самому лорду-протектору займати досить високе становище в управлінні. Але керівництво протекторату не могло спиратися лише на вузьке коло армійського керівництва. У пошуках більш широкої соціальної бази керівництво зверталось до парламенту, до середніх прошарків населення, які отримали виборчі права за новою Конституцією. Воно намагалося переконати населення, що протекторат являється «оберегом» їх власності, рятувальником країни від анархії. Але це не дуже допомагало керівництву. Широко прошарки середніх класів Англії були не згодні віддавати свою долю військовим, вони хотіли господарювати самі [3, с. 21].

В цих умовах єдиним завданням керівництва стало збереження існуючого порядку. Про це Кромвель відкрито заявив у колах своїх радників: «Я – людина, яка заслуговує на те місце в суспільстві, яке я займаю. Я посів це місце не тільки з надії творити добро, а з бажання призупинити зло і бідність, які, як я бачив, були неминучими для нації <...> І в цьому відношенні я готовий служити стільки, скільки я зможу <...>» [4, с. 173].

Досить важливим питанням в країні залишалося фінансове. Для утримання армії як головної опори лорда-протектора, посилення флоту, придушення повставших народних мас, ведення агресивної зовнішньої політики потрібні були великі кошти. Управління протекторату знаходилося у стані фінансової кризи. Необхідність поповнити державну казну військовими справами зіграла велику роль у ряді причин, які призвели до війни у 1655 році з Іспанією. Але ці розрахунки не виправдалися, війна привела до загострення фінансового становища країни. Для виходу з фінансової кризи Кромвель шукав підтримки серед купецтва, торговців рабів.

У 1655 році під час посилення виступів левелерів, радикальних сектантів, роялістів та інших угруповань, які були невдоволені системою управління країни, Кромвель розділив Англію та Уельс на 11 військово-адміністративних округів [1, с. 19], на чолі кожного округу були поставлені генерал-майори з необмеженою владою; перш за все, вони виконували політичний контроль, в їх руках також знаходилося місцеве управління і збір податків. На посади генерал-майорів були призначені колишні командири парламентської армії Скіппон, Ламберт, Гофф та інші.

Одним з найголовніших завдань генерал-майорів було зняття надзвичайного податку з роялістів у розмірі 10% їхнього річного доходу з володінь. Метою цього податку було примушення самих роялістів оплачувати витрати по придушенню їх особистих повстань [2, с. 215].

Не дивлячись на посилене відбирання у населення засобів існування шляхом конфіскації, накладання штрафів, які називалися «добровільними пожертвуваннями», грошей не вистачало. В червні 1656 року протектор скликав конференцію із членів Державної Ради і вищих офіцерів армії, на якій обговорювалося фінансове становище країни [3, с. 213]. Конференція прийняла рішення знову скликати парламент.

Влітку 1656 року були проведені нові вибори під сильним контролем генерал-майорів, а у вересні зібрався парламент. Перед відкриттям парламенту сам протектор разом з членами Державної Ради переглянули списки депутатів, в результаті чого біля ста депутатів були вигнані з парламенту. Близько сотні вигнані зі складу депутатів самим протектором, ще 50-60 чоловік не відвідували засідань парламенту у зв'язку з невдоволенням політики протекторату [1, с. 18]. Таким чином, не дивлячись на високий ценз, склад парламенту, який зібрався 1656 року, виявився, з точки зору правлячої офіцерської верхівки і Державної Ради на чолі з протектором, незадовільним, по-

трібно було багато часу, щоб створити в цьому парламенті потрібну налаштовану більшість. Але навіть «очищений» парламент не мав великого бажання слухняно йти за протектором і керівництвом армії.

Оліверу Кромвелю досить важливо було отримати від парламенту засоби для продовження війни з Іспанією. У зверненні до парламенту він говорив про зраду іспанців. Парламент підтримав керівництво в питанні про «справедливість війни», але грошей на ведення війни видав значно менше, ніж вимагав протектор. Система генерал-майорів була ліквідована, на що Кромвель пішов після довгих суперечок. Парламент дав згоду на створення Вищого суду, який розглядав справи змови проти життя протектора і безпеки держави [9, с. 17].

Важливе місце у роботі другого парламенту протекторату посідало обговорення так званої «Покірної петиції і Ради», яка була внесена 23 лютого 1657 року Крістофером Пеком, колишнім лордом-мером Лондона [2, с. 244]. Вона передбачала введення в Англії конституційних порядків – двопалатної системи і короля. Кромвель згідно з цим проектом мав прийняти титул короля. Ця пропозиція викликала велике невдоволення, перш за все, зі сторони армії, яка заявила, що встановлення королівського титулу суперечить тим принципам, за які вони боролися і поклялися підтримувати. Офіцери армії виступали за режим протекторату, за військову диктатуру, проти встановлення традиційної монархії.

Їхні противники критикували режим протекторату як нестійкий. Вони пропонували встановити монархічно-парламентську систему управління, відмовитися від збирання податків. Також пропонували ввести принцип недоторканості парламентських депутатів, які могли залишити палату лише за рішенням суду й зі згоди парламенту, а не протектора.

В заміні відмови Кромвеля від протектораторського режиму йому пропонував-

ся королівський титул. Також пропонувалося відновити палату лордів у складі від 40 до 70 чоловік, призначати яких мав О. Кромвель за згодою палати общин. Це був відкритий виклик до відновлення старої форми державності: король, лорди, общини. «Покірніше петиція і Рада» також вимагала замінити Державну Раду Таємною Радою [3, с. 24].

В свою чергу, Олівер Кромвель відкрито зайняв пасивну позицію, не виражаючи ні згоди, ні відмови. На раді офіцерів Кромвель висунув проти незгодних з ідеєю Пека ряд звинувачень: що саме вони змусили його, говорив Кромвель, розігнати Довгий парламент і призначити новий – Малий, це вони вимагали, щоб він також розігнав парламент 1654 року. Він – протектор – виступав проти зібрання нового парламенту, а саме вони, офіцери, переконали його це зробити, заявивши, що новий скликаний парламент буде покійно виконувати їхні бажання. Що стосується титулу короля, то він особисто цинить його не більше, ніж перо на капелюсі [1, с. 18].

Але коли розпочалося обговорення проекту нової Конституції, замість «Знаряддя управління», і коли протектор конфіденційно заявив кільком з членів парламенту про свою згоду прийняти королівський титул, офіцери вирішили ще раз натиснути на нього: ряд командирів, в тому числі й Ламберт, Десборо, Флітвуд, заявили, що у випадку прийняття Кромвелем королівського титулу вони подадуть у відставку [1, с. 21]. Офіцери склали петицію за участю полковника Прайда, який обіцяв розрушити плани Кромвеля. Петиціонери явилися в парламент і подали демонстрацію з протестом проти прийняття Олівером Кромвелем королівського титулу. Кромвелю це не сподобалося, але він все ж таки відмовився від цього титулу.

Але нова Конституція – «Покірніше петиція і Рада» – була прийнята 25 травня 1657 року без утвердження королівського сану. Протектор отримав право призначати собі наслідника.

Закріплювалася верхня палата, палата лордів [2, с. 189].

Друге проголошення Олівера Кромвеля протектором було здійснено так урочисто, що було схоже на церемонію коронації, хоча корона була відсутньою. Спікер палати, діючий від імені останньої, одягнув лорда-протектора в пурпурну мантию, опоясав державним мечем, дав у руки масивний золотий скипетр і Біблію і прийняв від нього присягу на вірність новій Конституції. При звуках труб і криках присутніх Кромвель сів на трон; з однієї сторони трону стояв посол Людовіка XIV, а з іншої – голландський посол [1, с. 23].

За новою Конституцією потрібно було створити верхню палату. Створено список нових «лордів» – 63 чоловік. Але лише 42 з них приступили до виконання своїх обов'язків, інші не відгукнулися на виклик. З нових лордів семеро були членами сім'ї самого Кромвеля, в тому числі двоє з його синів – Річард і Генрі [1, с. 23].

В палату общин згідно з новою Конституцією мали повернутися й ті її члени, які раніше не були допущені протектором до участі в першій сесії парламенту у 1656 році. Умовою їхнього повернення було принесення присяги на вірність протектору і визнання законності його влади. В палаті общин розпочалися суперечки щодо прав і компетенцій та форми управління.

4 лютого 1658 року Кромвель розпустив свій другий і останній парламент [6, с. 231]. Це призвело до загострення становища у країні. Створилася широка опозиція, яка була направлена проти режиму протекторату і особисто проти Кромвеля.

У різних куточках країни об'єднувалися, випускали маніфести, піднімали повстання кавалери, левелери, республіканці, анабаптисти. Карл II Стюарт, який знаходився в еміграції, закликав своїх прибічників до повстання в Англії; він шукав допомоги для озброєння проти Англії у Голландії, Іспанії, Франції. Карл Стюарт підписав договір з іспанським королем, в якому за вій-

ськову допомогу в разі встановлення його на англійський престол він обіцяв повернути Іспанії всі завоювання, зроблені Кромвелем у іспанців [4, с. 173].

Боротьба Кромвеля з прибічниками Карла ускладнилася тим, що в його особистій сім'ї виявилися люди, які були замішані в монархічних змовах. Кромвель своїх дочок видав заміж за представників старої знаті. Серед страчених у травні-червні 1658 року кавалерів-змовників виявилися сер Генрі Слінгсбі; племінник його, лорд Фолконтбрідж, був чоловіком однієї з дочок Кромвеля [2, с. 244].

Кромвель ненавидів католиків тепер більш, ніж коли-небудь раніше. Історичні і політичні мотиви приєдналися до мотивів релігійних. Основним державним законом було проголошено, що католики і єпископи нетерпимі. Богослужіння і пропаганда були звісно, заборонені. Відбувалися навіть переслідування. У червні 1654 року, наприклад, один бідний падре зважився повернутися до Англії, який тридцять сім років тому був вигнаний за своє звання, але його схопили і відправили до Лондону, де його засудили і повісили [2, с. 245]. Але Кромвель робив чимало зусиль для того, щоб уникати і жорстокості: переслідування за нього були, але були інквізиції. Свобода культу, щоправда, була обмежена, і 24 листопада 1655 року єпископам було заборонено перебувати при приватних родинях у ролі духівників і наставників.

Сектантів, анабаптистів, мілленаріїв, квакерів Кромвель не переслідував зовсім, хіба що на політичному ґрунті. Понад те, було вирішено повернути інший клас людей, усіма гнаний і зневажуваний. Це були євреї. Кромвель, аби дати їм публічного права громадянства, якого вони домагалися, дозволив окремим жити в Лондоні. Вони вибудували там синагогу, придбали шматок землі для цвинтаря й крадькома утворили рід корпорації, віддану протектору, толерантність якого служила єдиною гарантією їх безпеки. Кромвель сприяв розвитку освіти, якийсь час він

був канцлером (номінальним главою) Оксфордського університету і допоміг заснувати коледж у Даремі [3, с. 340].

У пошуках виходу з внутрішніх труднощів знову було підняте питання про прийняття Кромвелем королівського титулу. У травні 1658 року зібрався «Комітет дев'яти», який обговорював питання про дії майбутнього парламенту [4, с. 178]. Фінансове становище країни залишалось катастрофічним. До цього ще й додалася смерть Кромвеля 3 вересня 1658 року, яка прискорила процес розпаду системи протекторату. Назначений Кромвелем ще за життя наслідник – син Річард – зрозумів неможливість зберегти владу у своїх руках і під тиском офіцерів відмовився від титулу лорда-протектора. На цьому формально закінчився режим протекторату, в період якого контрреволюційні сили великої буржуазії і нової земельної знаті, нового дворянства укріпилися настільки, що змогли відновити на троні стару династію Стюартів.

Такий був фінал життєвого шляху Олівера Кромвеля... Стверджувати, що він мав якусь певну мету, категорично не можна. В нього не було до кінця продуманих ідей. Це типовий підхід до життя англійського сквайра. До речі, він сам дуже влучно охарактеризував свою суспільну діяльність того часу: «Ніхто не підіймається так високо, як той, хто не знає, куди він іде» [2, с. 215]. Усі свої вчинки Олівер Кромвель вважав божественним призначенням. Усі важкі питання чудово вирішує кальвіністське вчення про «обраних», оскільки святий помилятися не може.

Висновки. Олівер Кромвель, отримавши певні повноваження, скасував верхню палату парламенту та призначив раду зі своїх бойових спільників-протестантів. За нового лідера, Олівера Кромвеля, було прийнято такі поправки: були заборонені дуелі в армії, дозволявся цивільний шлюб, все королівське майно передавалося до державної скарбниці. Кромвель також мав титул генералісимуса. Проте, взявши владу до рук (отримавши

новий титул лорд-протектора), Кромвель почав наводити суворий порядок, встановлювати свою диктатуру. Він жорстоко придушив повстання в Ірландії та Шотландії, розділив країну на 12 військових губернаторств на чолі з підзвітними йому генерал-майорами, ввів охорону головних доріг, налагодив систему оподаткування. Гроші на фінансування перетворень були стягнуті з переможених прибічників короля.

Ключові слова: протекторат Олівера Кромвеля, «Знаряддя управління», Англія, Конституція, лорд-протектор.

Розглянуто становлення і розвиток політики режиму протекторату та правового аспекту Конституції. У статті розкривається особливість встановлення протекторату Олівера Кромвеля та поява «Знаряддя управління» в 1653 р. в Англії.

Рассмотрено становление и развитие политики режима протектората и правового аспекта Конституции. В статье раскрывается правовая особенность протектората Оливера Кромвеля и появление «Орудия управления» в 1653 г. в Англии.

We consider the formation and development policy protectorate regime and legal aspects of the Constitution. The article deals with legal feature Protectorate of Oliver Cromwell and the emergence of “facilities management” in 1653 in England.

Література

1. Английская буржуазная революция XVII в. : в 2 т. / под ред. Косминского. – М., 2000.
2. Барг М. Кромвель и его время / М. Барг; под ред. Сказкина С. – М., 1990.
3. Гизо Ф. История английской революции. Ч.2: Английская республика и Кромвель / Ф. Гизо. – М., 1998. – Т. 2.
4. Губарева Г. Усі видатні постаті всесвітньої історії / Г. Губарева. – Харків, 2007.
5. Диккенс И. История Англии / И. Диккенс ; пер с англ. Т. Бердиковой. – М., 2001.
6. Мортон А. История Англии / А. Мортон ; пер. с англ. Черняковской. – М., 1990.
7. Новая история стран Европы и Америки / под ред. В. Адо. – М., 1998.
8. Павлова Т. Кромвель О. / Т. Павлова. – М., 1990.
9. Хрестоматія з нової історії. Частина 1. / упорядник: Г.О. Цвікальська. – К., 1993.
10. Хрестоматія по новій історії 1640–70 гг. / под ред. В. Сиротина. – М., 1990.

